

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Одјељење за српски језик и књижевност

Матица српска у Новом Саду

СРПСКО ЈЕЗИЧКО НАСЉЕЂЕ НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ
И СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС

Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом
20–23. априла 2012. године

Никшић, 2012.

Ружица Левушкина*

Институт за српски језик САНУ, Београд

Лексика у делу Св. Серафима Царића (игумана манастира Св. Тројице код Пљеваља)**

Сажетак: У раду се анализира лексика коришћена у делу *Доживљаји игумана Серафима Царића* које је овај дугогодишњи игуман манастира Света Тројица код Пљеваља писао тридесетих година XX века. Најпре се врши преглед и разврставање лексике према тематским групама, а затим се анализира део представљеног лексикона, маркиран: лексикографски, фонетско-фонолошки, семантички, морфолошки и синтаксички.

Кључне речи: Свети Серафим Царић, лексика, тематска група, маркирана лексика, ауторска лексикографија, аутобиографија, „Доживљај игумана Серафима Царића“.

о. Језик и стил појединих писаца већ дуго је предмет истраживања како у светској, тако и у домаћој науци о језику. У потоњој, више пажње посвећивало се истраживањима на пољу фонетике, морфологије, синтаксе и стилистике, а знатно мање на пољу лексике појединих писаца и њихових дела (подробније в. Радовић-Тешић 2009: 147–148). Последњих деценија у лингвистици уопште, не само дела писаца него и дела и језик филозофа, политичара, публициста, делатеља на пољу религије и многих других – такође су предмет лингвистичких истраживања.

о.1. Потреба за објашњавањем и тумачењем појединих мање познатих лексема коришћених у књижевним остварењима постоји још од Хомера и његових дела, а и данашње публикације често су праћене објашњењима мање познатих речи на крају основног текста. Временом су ови глосари мањег обима прерастали у цела лексикографска дела о лексемама појединих остварења или целог опуса (познатих) писаца и тако је дошло до утврђивања посебног правца у лексикографији данас, познатог под називом *ауторска лексикографија*. У руској науци о језику термин *авторская лексикография* преовладао је над термином *писательская лексикография* – раније чешће (још раније и искључиво) коришћеним за именовање ове области. Термин *ауторска лексикографија* односи се, дакле, на теорију и праксу стварања речника језика појединих аутора и појединачних дела (подробније в. Шестакова 2011: 21–26). Ови речници представљају драгоцен ма-

* ruzica9352@hotmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

теријал на коме могу да се раде многа лингвистичка истраживања (в. нпр. Карпова 1989; Шестакова 2011: 31–35).

о.2. Бележење и објашњавање лексике која се користи у различитим публикацијама, неоспорно, не само да постоји већ дуго него се и не умањује. У том смислу смо се и ми, за потребе научног скупа под називом *Српско језичко наслеђе на јросјору данашње Црне Горе и српски језик данас*, определили за бележење и анализу лексике човека који није написао дело значајне књижевно-уметничке вредности (премда би и о овом значају вредно било говорити, те аргументовано утврдити или оповргнути написано) и није био писац. Овакав избор определила је првенствено тема скупа, јер је Серафим Царић и рођен и провео животни век на територији севера данашње Црне Горе, конкретно Пљеваља и околине. Други разлог је поменута актуелност истраживања лексике уопште *аујора*, дакле, не само књижевника. А трећи, можда и најважнији разлог у национално-културолошком смислу, јесте чињеница да се ради о светитељу Српске православне цркве, који самим тим заслужује да се говори о његовом делу и заоставштини. Наиме, архимандрит Серафим Царић је у мају 2005. године у манастиру Житомислићу у Херцеговини, заједно са још 28 новомученика, од стране Сабора Српске православне цркве причислен лику светих ове Цркве, тј. Канонизован.¹ Био је игуман манастира *Свете Тројице* код Пљеваља од 1. фебруара 1915. до 1. децембра 1941. године, када је под нерасветљеним околностима убијен заједно са директором гимназије *Танасије Пејатјовић*, за време напада на Пљевља у Другом светском рату. Рођен је 1875. године у селу Хоћевина код Пљеваља.

о.3. Публикација у којој су сабрани његови списи носи назив *Доживљај игумана Серафима Царића*.² Један њен део, према неким жанровским особинама, јесте аутобиографија. Неке друге особине овог дела, као и оригинални назив који је дао сам аутор — *Мој доживљај* — сведоче да су у питању мемоари. Осим тога, овде имамо и чланке објављене у новинама, изводе из записа, фотографски материјал, молбе, пословну манастирску преписку и друго.³

У културно-историјском смислу, дело је драгоценост и због мноштва историјских података из времена краја XIX и прве две деценије XX века. Подаци се тичу не само пљеваљског краја, него и шире. Осим тога, значајно је и по томе што садржи податке о историји и организацији живота у манастиру Света Тројица код Пљеваља, донекле и живота у самим Пљевљима.

¹ Спомен ових нових светитеља, празник *Свети мученици Дабробосански и Милешевски* – обележава се 28. јуна по црквеном, тзв. старом календару, а 11. јула по грађанском, тзв. новом (грегоријанском) календару.

² Приређивач књиге је историчар Милић Ф. Петровић, који је написао и уводне напомене (Петровић 2004).

³ Нажалост, до сада нисмо успели да дођемо до оригиналног рукописа Св. Серафима Царића. Публикација коју имамо садржи текст са прекуцаног примерка (нађеног у породици Св. Серафима) оригинала. Оригинал, пак, чува се у Архиву манастира Свете Тројице код Пљеваља, и за сада је недоступан. Има основа да се верује да постоји наставак текста, и надамо се да ће у будућности бити проучен и оригинал, те да ће постојећа публикација бити проширена и да ће доживети и ново издање.

1. Општи поглед

У функционално-стилском смислу, заступљен је не само књижевно-уметнички, него и административно-правни и публицистички стил. Будући да дело није писао писац, нити ванредно образован човек⁴, фокус је на предмету изражавања, а не на самом изражавању (исп. Мукаржовски 1986: 162). У том смислу, језик у овом делу може се сматрати у доброј мери верним одразом српског језика каквим је владао просечно образовани говорник прве четвртине XX века у пљеваљском крају. Основне особине говора Пљеваљског краја о којима је говорио Ђупић (2009: 603–613), препознају се и у овом делу. Ми ћемо овде говорити само о лексиси. О акценатском систему говора Пљеваља тога времена могуће је подробно информисати се у: Ружичић 1927.⁵

Како је аутор живео на самој граници између Србије и Црне Горе, па и Босне и Херцеговине, није необично што је његов језик мешавина два различита изговора српског језика која се употребљавају у једном, односно друга два подручја: екавског и ијекавског. Језик територије Пљеваља и околине, а нарочито у време када је живео Св. Серафим, проткан је особинама екавског изговора. У језику самог Св. Серафима, можемо рећи да је екавица изразито присутна и да преовладава. Забележили смо око 30 лексема ијекавског изговора: *умријети*, *ријека*, *лијеио*, *вољети*, *расијаноси*, *вјеровати*, *свијети*, *двие*, *смјеран*, *иријети*, *ирисијач*, *сједјети*, *цијена*, *стијарјешина*, *свијећа*, *одијело*, *сијено*, *видјети*, *вјера*, *дијети*, *иронијети*, *вјешала*, *размиљеи* се итд. Поједине од набројаних лексема појављују се у истом овом делу и у екавској форми (нпр. *расијаноси* и *расејаноси*, *сијено* и *сено*), па чак и у две реченице које иду непосредно једна за другом, као у примеру: *Сиђемо на реку Увац здраво и весело. Ријека Увац дијаше набујала*. Такође, има примера где се у истој реченици, одн. синтагми појављују лексема ијекавског и екавског изговора заједно: *Прије времена доириaneo њеиовој раној смрти* или *дијети* у *колевици*.

С друге стране, постоји и изванредан број дијалектизама специфичних управо за ијекавско говорно подручје, са карактеристичним фонетско-фонолошким особинама: *раскодовати* уместо *расходовати*, *они* ум. *онај*, *Теотиина* уместо *Бехотиина*, *ироћераи*, *вићети*, *ићети*, *оћераи*, *одаклен* ум. *одакле*, *ајдучки* ум. *хајдучки*, *заћевица* итд.

Ексерципирано је укупно 1159 лексичких јединица из ове публикације: 683 именице, 242 глагола, 138 придева, 30 прилога, 1 предлог (*мимо*), 1 везник (*неиоли*), 2 заменице (*онолики* и *ваш*).

Има укупно 29 вишечланих лексичких јединица, од чега је 14 фразеологизама, док су остале већином терминолошке синтагме.

Лексичких јединица страног порекла има укупно 304. Од тога је готово трећина турцизама, што није необично, и посебно је и карактеристично

⁴ Св. Серафим завршио је три разреда основне школе у Пљевљима, два разреда Ратарске школе у Краљеву и два разреда Богословије у Призрену (опширније в. Петровић 2004, 8–9, као и у самој аутобиографији).

⁵ Због тога, као и због чињенице да је овај говор у основици савременог српског језика, те да чува четвороакценатски систем и дужине – ми овде нећемо акценатовати лексеме.

за ово подручје српског језика и за прву половину XX века када је Св. Серафим писао. Још је нешто већи број грецизама, карактеристичних првенствено за црквену терминологију, германизама, који су последица аустро-угарске окупације и латинизама, углавном у области терминологије права.

1.0. Ексерпцију смо вршили следећи два основна полазишта и циља.

Први: сагледати лексички састав овог дела и представити га у кратким цртама. У том смислу, посматрајући целокупни лексикон у *Доживљајима ишумана Серафима Царића*, бележили смо лексеме карактеристичне за различите области људског живота и рада и груписали их у неколико тематских група⁶: школа, домаћинство, Црква, војска и рат, забава и опуштање, занати и занимања, новац, исхрана, морал, право, односи (међуљудски и државни), осећања, одећа и изглед, ислам.

Други: представити поједине лексичке јединице маркиране у односу према фреквентнијим или заступљенијим у садашњем савременом српском језичком стандарду, одредити врсту маркираности и на основу таквог одређења класификовати и описати један део материјала, ослањајући се у доброј мери на садржаје дескриптивних речника српског језика: РСАНУ, РМС и РСЈ.

1.1. Разврставање лексема према тематским групама служи првенствено за систематичније представљање лексике овог дела, а тиме, у извесној мери, и самог пљеваљског краја. Пошто се у основици књижевног језика налази источнохерцеговачки дијалекат, коме и припада језик Пљеваља – велики део лексема је саставни део лексичког фонда савременог српског језика, али не и све. У поменутом Ђупићевом истраживању о говору Пљеваља наводи се да би било „од великог научног интереса да се прикупи рјечничко благо овога говора, био би то изузетно богат рјечник једног новоштокавског епископског развијеног говора, са богатством словенске и оријенталне лексике“ (исто: 612). У наставку ћемо представити и један део тог блага, идући од квантитативно најбогатије групе лексема према мање богатим.

1.1.1 Црквена лексика

Пошто је Серафим Царић највећи део свог живота провео у манастиру, о коме и пише, у његовом делу преовладава лексика којом се означава неки од аспеката црквеног живота, у најширем смислу речи. Таквих лексема има 322. Овде је добар део термилошке лексике, претежно грецизама (укупно 56 од 67, колико их има у целом корпусу), којом се именују: 1. разни свештенички и нижи црквени и други чиновни (нпр.: *ђакон, јеромонах, ейиской, архимандрит, ишуман, мишройолий, јерођакон, архијереј, јефимер, калуђер, йрошојереј, йрошојрезвиштер, расофорни* и др.); 2. богослужбена и монашка одежда, црквени предмети, делови богослужења (нпр.: *сакос, омофор, сийхар, ейишрахил, ћивой, маншија, камилава, шамњан, йарасиос*,

⁶ Термин *шемајска група лексема* има веома широко опредељење у лингвистици, али се и поред тога доста често (и оправдано) употребљава, пошто може да значи било коју, мању или већу групу лексема коју обједињује неки појам, реалија ванјезичке стварности, и која, као таква, представља систем (о овом и сличним појмовима у славистичкој и англосаксонској литератури в. Драгићевић 2007: 236–238).

људске особине и поступке. Укупно их је 147. Од тога је више од два пута већи број оних које означавају негативне од оних које означавају позитивне људске особине, поступке и сл. Мали број лексема је семантички неутралан кад је у питању опозиција добро-зло (нпр. *владаџи се, ѿонашаџи се, владање* и др.).

Ми ћемо навести само неколико карактеристичних лексичких јединица ове групе. Са мотивним лексемама *зло* и *мржња* јавља се седам лексема, од којих можемо издвојити као данас ређе лексему *злорад* и *мрзосѣ* (ум. обичнијег *злурад* и *мржња*). Развијено је творбено гнездо са кореном *џиџун*. Поред ове одреднице постоји још и *џиџунка, џиџунажа, џиџунираџи, џиџунчина*. Ту су дијалектизми *зађевица, крвоџиваџ* и *мерамеџли* (непроменљиви придев турског порекла, у значењу: *који је добра срца, који има самилосџи*).

Милосџ Џарић често истиче као добру особину, али и њој супротну, негативну, у придеву *немилосџив*. Користи и прилог *милосџиво* и глагол *смиловаџи се*. Радња именована глаголом *удвараџи се* негативно је конотативно обојена, спада у лош поступак: *Срби ... воле да се џуџину удварају*. Ту су и лексема *драв*, како је Св. Серафим назвао себе кад је учинио нешто погрешно, као и лексема *рђавиџина*. Онога који не може да ћути назива *џроливеним* човеком, што се може сматрати негативном особиницом.

У материјалу је и глагол *исџаџуџиџи се*, који је употребљен у контексту *Гедеон је желео да се некако исџаџуџи џа да иде у свој манаџиџир Милеџево*. Ова лексема овде, по нашем мишљењу, има разговорну (а можда и донекле погрдну) обележеност (премда није тако оквалификована у РСАНУ), а такве су и лексема *киднуџи* (= *џодећи*) и *џркнуџи* (= *џоџиџи, исџиџи, сркнуџи*)⁸.

Више пута користи придев *осудан*. Поред црквенословенских варијанти *оскверњење* и *жерџивоваџи*, користи и *оскврњење* и *жерџивоваџи*.

1.1.3. Односи (државни и међуљудски)

У ову групу, која се састоји из 145 лексичких јединица, такође највећим делом из општег лексичког фонда, сврстане су најпре речи и изрази којима се описује државно уређење (турско и аустроугарско, јер су Пљевља одређено време припадала и једној и другој држави) и стање у овим државама у то време: *величансџиво, аџосџиолско-џарски, монархиџа, џаревина, краљ, маџарски, аџрарна реформа, комиџа, џуверман* и др. Неке од њих данас су историзми, према пореклу углавном из турског језика: *џивџиџа / џиџиџиџа* (као придев јављају се три варијанте: *џивџиџски, џифџински, џифџиски*), *џулџар, хаџдук, кмеџ, деџ, зулум, баџиџозлук*. Поједине лексема су са погрдном и(ли) експресивном и презривом конотацијом: *надрџиџолиџиџиџар, срџожџер, џифуџи, Шваџа*. Пошто је Џарић живео и после ослобођења, био је члан *деџуџиџације* која је ишла краљу Николи на *џодворење*.

У међуљудске односе сврстали смо релације на пољу родбинских веза, где имамо као карактеристичне лексема *браџуџед* и *џолубраџуџед*, лексе-

⁸ Највероватније требало би да гласи *џркнуџи*, пошто је само тај облик (са истим значењем) забележен у РМС и РСЈ.

му *хранилница*, како Св. Серафим назива своју мајку и придев *йрави* (у значењу *рођени*, а у контексту: *йо је мој йрави геда*).

Затим, овде смо убројали и лексичке јединице чија семантика одражава (не)пријатељске односе. Такође ћемо навести само неколико карактеристичних: *фукара*, *фермаџи*, *йодножје* (фигуративно употребљено, у реченици ... *да будем свакоме доживојно йодножје*), *двоножац* (у значењу човек уопште: *није у двоношцу нисам нашао йријайеља*), *женска* (= жена). Овде спада и неколико фразеологизама: *йледати* *йойреко некоја*, *дојорети* *до нокаџа*, *мекши од йамука*, *шкријати* *зудима на некоја*.

Односе међу људима, како Царић каже – *йраћансџвом* – у самим Пљевљима и свој положај у њима илустроваћемо такође неким карактеристичним лексемама: *сукод*, *сџранка*, *расцей*, *џадор*, *Шећеровци*, *Бајићевци*, *Грујичићи*, *домородац* (= староседелац), *рачунџија*, *йарџија*.

1.1.4. Војна лексика

Како се описују и ратне прилике времена пре и за време Првог светског рата, релативно је велики број и војне терминологије и друге лексике, углавном карактеристичне за описивање ратног стања. У овој групи укупно је 108 лексичких јединица. Има назива војних чинова, војних формација и њихових припадника, неких врста оружја (*жангар(м)(ерија)*, *војник*, *официр*, *усџаша*, *чеџник*, *добровољац*, *дарјакџар*, *йоџиуковник*, *чеџа*, *леворвер* / *револвер*, *миџраљез*, *коњица*, *йешаџија*, *домда*, *бајонет*, *огред*, *јенерал*, *карабин* / *йарабин*, *двоцевка* и др.), лексике карактеристичне за ратна дејства, насиље и друге појаве које прате рат (*йаљда*, *йуцаџи*, *насџујаџи*, *клаџи*, *дорџи се*, *йрејети*, *ударац*, *џалас*, *ујармиџи*, *инџернираџи*, *йокољ*, *мучиџељ*, *џуџи*, *издајџиво*, *окујаџор*, *каџиџулираџи* и др.). Карактеристични су историзми, махом германског порекла: *џуџкор*, *фелфедер* / *фелдер* (књижевна варијанта је *фелдведл*), *џџа-йук*, *џџаџи-команда*, *вакмајџор* / *векмајџор*, *зоз-аџс* / *кауџа* (= олакшани затвор).

1.1.5. Домаћинство

Лексичке јединице којима се Царић служи када описује живот у домаћинству, било сеоском – у коме је рођен, било манастирском – сачињавају скуп од 103 јединице. Ту су, на пример, лексеме из области воћарства, повртарства (*сорџа*, *калемљење*, *искалемџи*, *йоврџњак*, *јабука*, *крушка*, *воћњак* и др.), сточарства (*овца*, *џеле*, *јаџње*, *йоведо*, *коза*) и др.

У овој тематској групи има позајмљеница, од којих је најинтересантније поменути турцизме: *авлија*, *чесма*, *ђуџум*, *басамак*, *дарџак*, *маџаза*, *фуруна*, *ђилим*, *ђилер*, *будак*, *алва*, *чиџлук*, *дулум* / *дунум*, *амдар*, *реза*, *џаван* и *хаџи*. Неки од њих и данас се активно користе у говору овог краја. Две лексеме пореклом су из мађарског језика (*аков* и *асџалче*), две из француског (*фијакер* и *менажа*).

У овој тематској групи је и лексема чије значење игуман Серафим објашњава када говори о пореклу свога презимена, а која није забележена у постојећим описним речницима: *Лука* (Царићев прадеда – *йрим. наша*) *йойрџеља своје џаре и оде са йородиџом*. *Црнојорџи зову џаре сџвари* – *йрџи-*

љаи, и за то је моја йородица добила надимак Царићи (Царић, 2004: 29⁹). Поред овог покрајинизма, постоје и следећи: *комак* (= мало предсобље, кућни ходник), *йола* (= простирка направљена од остатака употребљеног материјала), *черен* (= кош над огњиштем у коме се суши жито), *йуиша* (= посуда у коју се врши нужда, ноша), *кучењача* (= простирка или појава од конопље, кучине).

Неке лексеме ове тематске групе су именице субјективне оцене. У деминутивном облику, са хипокористичном експресијом, поред поменутог *асшалче*, ту су и *йордичица*, *йочкић* и *коњче*. У аугментативу, са пејоративном експресијом, употребљена је лексема *йиришуља*.

Вредно је поменути данас застарелу лексему *једнолавац* (= онај који не живи у задрузи, већ само са ужом породицом). Такође, уместо данас уобичајеног *йокривач*, код Царића налазимо *йокривка*, а уместо данас уобичајене лексеме *ледара*, *хладњак*, Св. Серафим употребљава *ледењача*.

1.1.6. Занимања и занати

У овој тематској групи укупно је 38 лексема, од којих су неке данас застареле и неразумљиве. Међу називима занимања имамо турцизам *кирицилук*, а турски суфикс *-лук* је и у називу другог занимања: *чоданлук*. Највише је назива вршилаца радње, ималаца занимања: *йушкар*, *шејри*, *калфа*, *мајсйор*, *кафеџија*, *начелник*, *механџија*, *возовођа*, *лађар*, *йрјовац*, *кочијаш*, *мушавџија* / *мушадџија*, *дрвар*, *чобаница*, *чобанин*, *чоданче*, *йрисијач*. Ту су и називи места у којима се обављају занимања (*дућан*, *воденица*, *млин* и др.), предмета који се користе (*вишо*, *йређа*, *вуна*).

Издвојићемо и лексему *лекарница*, данас потпуно замењену лексемом *ајошека*.

1.1.7. Остале тематске групе

Остале тематске групе мање су по обиму. Понекад је лексика из ових група употребљена само у вези са оним о чему аутор тренутно пише. Тако, када описује време када је учио, најпре на Богословији у Призрену, а потом и у Ратарској школи у Краљеву, употребљава лексичке јединице које су карактеристичне за живот *школе*, од којих су неке данас застареле. На пример: *благодјејање*, *благодјејанац*, *йишомац*, *ујрава*, *ујравник*, *ферије*, *колеџијум*, *духовни йредмети*, *йеорија биљака*, *исйорија биљака* и др.

Сликовитост описивања *осећања* илустроваћемо са неколико лексичких јединица (укупно смо забележили 27): *зараговати се*, *смрзнути*, *йокуњен*, *ојорчен*, *колебање*, *сйрефнути* (ум. *сйрекнути* = уплашити се), *йаиња*, *йлач*, *ускомешати се*, *жалоси*, *мучење*, *леднути*, *куражити се*, *самошња*, *гамар*. Овде су и фразеологизми: *данути душом*, *диши на живој вайри* и *клонути духом*.

Живећи, дружећи се и добро се слажући са Муслиманима у Пљевљима, аутор понекад употребљава и лексеме које су, добрим делом као саставни део културе балканског *ислама*, обично као турцизми, наслеђени из ото-

⁹ У даљем тексту, после наведеног примера наводићемо у загради само број странице на којој се тај пример налази.

манског доба, а у употреби су и у савременом српском језику. Ево неких од њих: *хоџа, Куран, минареџи, муфџија, ефендија, раја, Турџија, њоџуриџа, була, џуркиџа, џамија*.

Саставни део живота Св. Серафима, као и велике већине других људи, била је **забава и разонода**, па се сусрећу и лексеме: *кафана (и кафаница), банкеџи, касина, механа, дуван, ракија, лоз, зајужџиџи*¹⁰, *љубушка* (врста дувана; према месту *Љубушко*, у Херцеговини, одакле се тај дуван набављао).

Живећи у различитим државама и путујући, Царић је користио и различите врсте **новца**: *банка, њерџер, круна, меџедија, лира, лиџира, џрош, дукаџи, марџаш, њаџолеон*. У вези с новцем су и лексеме: *заџиџараџи, џрошак, кирија, исџросиџи*. Занимљива је и фигуративна употреба глагола *џећи* у реченици: ... *док ми је џекло оно џрошка од џеџи динара*...

Поменули бисмо и неколико карактеристичних лексема за пљеваљски крај, које се тичу **исхране**: *заоблица, џураџија, сомун, смок; одеће и изгледа*: *џаће* (у значењу *џанџалоне*), *фес, џурак, обојак, средњи* (човек; има се у виду раст)¹¹ и **територије**: *џарџија, сокак, махала, варош*.

1.1.8. Право¹²

Будући да је био осуђиван и затваран, Св. Серафим, нарочито када говори о том периоду свога живота, користи и поједине правне термине. Таквом лексиком богата је и његова пословна преписка. Забележили смо укупно 71 лексичку јединицу која припада административно-правном функционалном стилу. Неке од њих су поменуте, а постоје (и) у тематским групама: *војска, школа, домаџинство, Црква*. То су углавном латинизми, као на пример: *колаудациони, облиџација, инџиџабуџација, леџаџи, џарниџа, леџиџиџација, маџисџираџи, ревидоваџи, реквизиџиони, секвестџираџи* и други. Будући игуманом значајног манастира веома дуго, а и колико-толико образованим човеком, Царић је добро владао овом терминологијом. Понекад употребљава латинизме и ван контекста суда и пословне преписке. На пример, *коџиџераџивно: оџеџи смо сви коџиџераџивно изиџили (90); евенџиџуалносџи: ... да бџуде џриџиџраван за сваку евенџиџуалносџи (80); ... за сваку евенџиџуалносџи у џромени осваџања и власџи (105)*.

1.2. У наставку, као што смо рекли, представићемо поједине лексичке јединице маркиране у односу према истим у садашњем савременом српском језичком стандарду. Под маркираношћу лексике неког писца у овом смислу може да се подразумева цео низ карактеристика лексичке јединице (в. нпр. Вуловић 2010: 49–50). Посматрајући наш материјал са аспекта са-

¹⁰ О значењу глагола *зајужџиџи* говоримо у даљем тексту.

¹¹ Овде је карактеристична и употреба предлога *мимо* (... *у коџа бџеше бџрада мимо џоја-са*), о чему ћемо напоменути и даље у тексту.

¹² Уобичајено је да се правна терминологија посматра као део административно-правног функционалног стила, те смо због тога право (људску делатност, ванјезичку реалију која, такође, може да обједини и лексичке јединице у посебну *џематџску џрују*) као тематску групу ставили на крају овог дела рада и посматрали јединице ове групе више као стилски него тематски раслојене.

временог српског језика, сматрамо најцелисходнијим да представимо пет врста маркираности:

- лексикографску,
- морфолошку,
- семантичку,
- синтаксичку и
- фонетско-фонолошку (варијантну).

1.2.1. Лексикографска маркираност

Под лексикографски маркираним лексемама сматраћемо, за потребе наше анализе, оне које или нису забележене у описним речницима савременог српског језика (РМС, РСЈ и РСАНУ) уопште, или није забележено неко од значења (ређе и облика) лексема регистрованих у овим речницима. Нарочито је реално очекивати присуство најразличитијих лексема (и значења) у РСАНУ, као тезаурусном речнику који је по дефиницији речник (и) народног језика, премда, видећемо, не мали број ових лексема нису део (само) народног, него и књижевног српског језика. Но, како је РСАНУ недовршен¹³, и добар део лексема које ћемо навести још није објављен. У своје време могу бити узете у обзир и лексеме и значења која ћемо у овом делу навести, а која вероватно добрим делом и постоје у богатој грађи за овај речник.

Следеће лексеме које користи Царић нисмо пронашли у описним речницима: *йојриљџаџи* (у РСАНУ забележено је, са истим значењем, *најриљџаџи*), *шиириџуља* (у РМС и РСЈ постоји варијанта *шиириџуша*, са истим значењем: *ракија од шиириџуса*), *јолудрајучед*, *деријаџи* (= претерано много радити, до изнемоглости), *јирисијач* (нема ни екавске варијанте, *јирсејач*), *раздвојица*, *расофоран*, *хранилница*, *царе*, *ревидоваџи*, *јочивши*, *хошерија*, *хирошонисаџи*, *ујокојеније*, *јуркиђа*, *шклайнуџи* (постоји у РМС именица *шклай* = шкљоцај), *феудни*, *уријаџи*, *сарџик* (од лексеме-турцизма *Хисарџик*, којим се именује насеље изнад манастира Милешеве), *лекма-риџи*. Значење последње лексеме у низу јесте *дочекиваџи*¹⁴. Значење две лексеме (*хошерија* и полусложенице *чен-јараси*) нисмо могли да откријемо. Фразеологизам *сиушјаџи дурдин* није поменут у речничком чланку одреднице *дурдин* у РСАНУ, али је то урађено у два друга речника, где имамо фразеологизам са глаголом свршеног вида: *сиусиџиџи дурдин*, и дефиницију која одговара и нашем примеру¹⁵: *йојустџиџи у захтевима*, *јосиџаџи скромнији*.

У наставку ћемо навести нерегистрована значења лексема које јесу забележене (у бар једном од три речника). Лексема *љубушка* постоји (само) у

¹³ Подсећамо, до сада је одштампано 18 томова и последња урађена одредница је глагол *оцариџи*.

¹⁴ Информацију о значењу ове лексеме нисмо добили од старијих становника Пљеваља, које смо питали, јер смо очекивали да би они могли знати, него смо дошли до ње преко садашњег игумана манастира Св. Тројице код Пљеваља, који је живео и одрастао у пиротском крају. Међутим, ни у Речнику пиротског говора (Живковић 1987) ова лексема није забележена.

¹⁵ *Швађе јосиџено сиушјају дурдин* (129).

РСАНУ, али као покрајинизам, у значењу *име крави*. Лексему *балеја* Царић је употребио у значењу *људској измеџа*, док се у речницима бележи само као *животињски измеџ*. Фигуративна употреба лексеме *јодножје*, коју смо већ поменули, такође није забележена. Исто важи и за значење лексеме *јола* које је наведено. Прилог *узајамно* употребљен је у контексту: *Ја му назвах Боја и он ми одговори узајамно*. Овај прилог није забележен са значењем *на исти начин, исто иако*, како бисмо га ми дефинисали у наведеном примеру, премда је у питању иста семантичка компонента као и код забележених значења. Именица *здравствености* јавља се¹⁶ у значењу *здрав животи, одржавање доброј здравља*, што такође није забележено као једно од значења, мада је, такође, иста семантичка компонента. Иако *возовођа* најчешће управља локомотивом, код Царића имамо *возовођу лађе* (44). Глагол *наменишти* није забележен у повратном облику ни у једном од речника. У нашем примеру¹⁷ употребљен је управо у том облику, али је могуће да није добро ни прекуцано са оригинала или је сам аутор неправилно употребио. Није регистровано ни значење повратног облика глагола *јрејоручишти* у реченици: *Кад им је шребало, да се код Шваба јрејоруче, злојојредили су за рачун своје напраде у шиијунажи* (112). Нарочито је интересантна Царићева фигуративна употреба именице *недојлед*, такође незабележена у речницима, а у примеру: *Полиитички ђилкоши за време злораде демократије и јаритијској недојледа да су моили, не само шиио би имања одузели, нејо су у стиању били да манастир сасвим уништие* (168). Употреба повратног и негативног облика глагола *јочешашти* није забележена у речницима у значењу које се може оквалификовати као фигуративно и разговорно: *Мислио сам да ће ме сви оберучке дочекашти ... Јесш, није се нико јочешао* (73). Такође, ни значење повратног облика глагола *јрашишашти* = *миришти* се није регистровано у РСМ и РСЈ.¹⁸ Није забележен ни повратни облик глагола *шукрашти*, док основни облик јесте и има исте значењске компоненте (*ударашти, јуркашти, мувашти*) као и у нашем примеру: *Војници се шукрали и ваде кромјишр* (102). Није регистровано значење глагола *зајужиишти* употребљено у контекстима као што су *Пијаше ракију, свакако да је мало дио зајужио* и *Онако зајужена (су ја) сшришали у фијакер*. У овим примерима глагол има значење „променити понашање услед претераног дејства алкохола, бити пијан“, а РСАНУ бележи „почети јужити, ојужити, отоплити“ и значење које се односи само на стоку „разболети се услед преласка у јужније крајеве“.

Компаративни облик *доцније* код Царића се више пута употребљава у прилошкој употреби. Интересантно је да ова лексема није уопште забележена у описним речницима као одредница, иако јесте, код придева *доцни*, наведено, одмах на почетку речничког чланка: (чешће у комп.). Међутим, нема ниједног примера са прилошком употребом ни код ове одреднице.

На крају, лексема *ленџа* забележена је (у РСАНУ и РСЈ и као полисемична) у речницима, али ми нисмо могли да повежемо ниједно од

¹⁶ У реченици: *Лијејо местјо за здравствености са добром водом* (62)..

¹⁷ *Прешириели (су) шјо нејодовање, нешиш, шиио су се биле намениле јрилике, и дошло ослобођење, а друјо, шиио нису имали друјоја никоја* (86).

¹⁸ У реченици: *Срди и Турци јрашишали се и љубили на скујовима* (81).

постојећих значења са оним које ова лексема има у следећем контексту, у коме нам је остала нејасна: *Као азил српској народа (манастир Св. Тројица – прим. наша) ѿменутих крајева, служио је све до дана ослобођења и усиео са ирилозима ѿследне ленѿе, ѿѿа истиѿ народа, очуваѿи ѿеѿове националне ѿековине јѿш од ѿре Косова (213).*

1.2.2. Морфолошка маркираност

Ову врсту маркираности запажамо код лексема које је аутор употребио са неком другом морфемом (или без ње) од оне која је уобичајено данас у употреби у савременом српском језику. Већином су у питању творбене морфеме. Навешћемо примере које смо регистровали: *Срб* (премда користи и немаркирану варијанту *Србин*), *настѿојавати* (ум. *настѿојати*), *обиталиштие* (ум. *обитавалиштие*), *феудан* (ум. *феудалан*), *десити се* (ум. *задесити се*), *зарадоваѿи се* (ум. *обрадоваѿи се*), *неразмишљен* (ум. *нейромишљен*), *мисао* (ум. *замисао*), *замолиѿи се* (ум. *ѿмолиѿи се*), *раздвојица* (ум. *раздвајање*), *смериѿи* (ум. *огмериѿи*), *изумреѿи* (ум. *ѿомреѿи*), *удварати се / удвориѿи се* (ум. *додворавати се / додвориѿи се*), *дозреѿи* (ум. *сазрети*), *ѿужитиел* (ум. *ѿужилац* (у судници)).

Овде спадају и већ наведени примери: *ѿокривка* (ум. *ѿокривач*), *легења-ча* (ум. *ледара*).

Занимљиво је да Царић користи поједине облике који су карактеристичнији за западне крајеве српског језичког простора. На пример, *задаћа*, а не *задаѿак*; *конкурирати* ум. *конкурисати*, *дипломација*, ум. *дипломатиција*. Међутим, облик *-ирати-*, у начелу карактеристичнији за западну варијанту, али у случају који наводимо, ипак, обичнији за савремени српски језик – изостао је код лексеме *ревидовати*, тј. употребљен је потоњи.

1.2.3. Семантичка маркираност

Под семантички маркираним лексемама подразумевамо оне које аутор употребљава у неком од секундарних значења, са становишта савременог српског језичког стандарда – застарелом, ишчезлом, неактуелном и сл. Лексеме употребљене у неактуелном значењу, називају се семантичким архаизмима.

Одлучили смо се да ове лексеме прикажемо на табели (в. у наставку), те да упоредо дамо и оне лексичке јединице које би се у истом контексту употребиле данас у савременом српском језику. На обе стране табеле наведен је контекст у коме је употребљена лексема, с тим што је ауторова, маркирана, на левој страни табеле, а наша (тј. савременог српског језика, немаркирана лексема), на десној страни. И једна и друга лексема написане су курсивом. Наводимо само по један контекст, тј. реченицу.

Семантичка маркираност лексема

Царић	Савремени српски језик
Колико сам се у чобанлуку развио, у толико сам размишљао о будућем животу (31).	Колико сам се у чобанлуку усавршио, у толико сам размишљао о будућем животу.

Дођем у радњу <i>смрзнуџа</i> срца (39).	Дођем у радњу <i>ледена</i> срца.
Кољена кроз <i>џаће</i> пропала, прсти кроз ципеле (43).	Кољена кроз <i>џанџалоне</i> пропала, прсти кроз ципеле.
... у кога беше брада <i>мимо</i> појаса (43).	... у кога беше брада <i>џреко</i> појаса.
<i>Додро</i> ме је волио (47).	<i>Веома</i> ме је волио.
<i>Пазио</i> ме је лепо (49).	<i>Бринуо се</i> о мени лепо.
Двор Обреновића га је пазио као <i>усџашу</i> и националног радника (49).	Двор Обреновића га је пазио као <i>усџаника</i> и националног радника.
Мој живот у манастиру Петковици био је увек <i>криџичан</i> (50).	Мој живот у манастиру Петковици био је увек <i>несиџуран</i> .
Слуге су нас сматрале као неку <i>наџасџ</i> (63).	Слуге су нас сматрале као неко <i>оџше-ређење</i> .
Наш сељак због раздвоџице највише <i>оџада</i> (155).	Наш сељак због раздвоџице највише <i>назадује</i> .
Ја сам се као јеромонах и млађи осећао ... много <i>комоџним</i> (83).	Ја сам се као јеромонах и млађи осећао ... много <i>бездбрижним</i> .
Не могу пропустити а да овде не <i>џроџоворим</i> нешто о ... (83)	Не могу пропустити а да овде не <i>кажем</i> нешто о ...
Променише <i>наслов</i> државе (105).	Променише <i>назив</i> државе.
Ми смо увек први <i>џодносили</i> своје главе пред непријатељима (106).	Ми смо увек први <i>џосџављали</i> своје главе пред непријатељима.
Српска војска (им је) дала јак <i>уда-рац</i> (91).	Српска војска (им је) задала јак <i>џо-раз</i> .
<i>Изради</i> код команде, те архимандрит Геден оде у свој манастир (100).	<i>Издејсџивова</i> код команде, те архимандрит Геден оде у свој манастир.
Ја сам остао при своме <i>џредузеђу</i> (44).	Ја сам остао при својој <i>намери</i> .
Швабе просто <i>џраведне</i> људе ве-шају (114).	Швабе просто <i>невине</i> људе ве-шају.

1.2.4. Синтаксичка маркираност

Ова врста маркираности карактеристична је за поједине глаголе које Св. Серафим употребљава са рекцијом која је за њих или потпуно неспецифична (и нерегистрована у описним речницима) или данас ретка:

усџукнуџи + датив: *Никоме усџукнуо нисам* (106);

џојавиџи се на + акузатив: ... *да се укућани џојаве на сусреџи* (152);

џромислиџи + инструментал: *Може биџи да би он са мног боље џромислио* (36);

џонашаџи се + инструментал: *Понашао се добро са архимандритџом* (47);

разочараџи се + локатив: ... *да би се разочарао у своме џредузеђу и наџусџио џа* (45);

додавиџи за + акузатив: *За сџарешину манастира Св. Троџице додави ... џроџу Вуколу Поџовића* (55);

расџиџиваџи + акузатив: *Расџиџивао сам неке Уџичане ... џде се налази ... Пљевљак Прокоџије Буџиџа* (42).

1.2.5. Фонетско-фонолошка маркираност

Ову врсту маркираности имамо код лексема које аутор или недоследно употребљава (тј. употребљава две или више лексема које се разликују према некој фонемии (или њеном одсуству)), или употребљава само једну, маркирану (тј. ону која у савременом српском језику има другачију стандардну варијанту) лексему. Варијанте су настале услед различитог фонетско-фонолошког развоја у оквиру лексеме са истим значењем. Пошто је код Царића у употреби и ијекавица и екавица, дијалекат и књижевни језик, ових варијанти има доста. У претходном излагању већ су помињане неке од њих: *оскврњење / оскврњење; жерџивоваџи / жрџивоваџи; чивчија / чийчија; чивчијски / чифчински / чифчиски, леворвер / револвер, вакмајсџор / векмајсџор, фелфебер / фелбер, карадин / џарадин, дулум / дунум, консисџорија / конзисџорија*. Такође, навели смо и неке дијалекатске варијанте (*раскоговатаџи, Теоџина, џр)ођератаџи, виђеџи, шђеџи, ајдучки, зађевица*).

На овом месту додаћемо још неке примере овако маркираних лексема.

Сам топоним *Пљевља*, поред овог облика, у номинативу некада гласи и *Пљевље, Плевље* и *Плевља*. Постоје и следеће варијанте лексема: *кромџир* и *крумџир, џроџа* и *џроџо, јуџрење, јуџарња* и *јуџрења, џојање* и *џевање, леб* и *хлеб; одаклем* и *одаклен; жандар* и *жандарм*.

Још неке лексеме сусрећу се само у фонетско-фонолошки маркираном виду: *сузен* ум. *сузан; расџов* ум. *храсџов; сиром* ум. *сиром*ах.

1.3. Овим се анализа лексике дела Св. Серафима Царића не исцрпљује. Могуће је истраживати, на пример, и стилску маркираност (тако, црквену лексему *џорџа* Царић употребљава на једном месту да означи затворско двориште; или, употребљава лексему *џресџо* на месту где би требало да употреби (владичански) *џрон*). Такође, могуће је истраживати и друге језичке нивое на материјалу овог дела, не само лексику. Но, то остаје за нека будућа истраживања и (ли) за друге истраживаче.

Ми сматрамо умесним да завршимо речима самог аутора које стоје и у књизи као увод:

Свуда сам мученички пролазио, нигде у двоношцу нисам имао милости, ваљда је тако Бог хтео, да ми нико не поможе осим Њега. Зато сам решио да ове моје јаде напишем, не ради славе моје него ради славе Божје, да је Богу све могуће и ради доцнијег покољења, да из мојих мука колко толико научи.

Литература

- Бајић 2007: Р. Бајић, „О православним празницима у Речнику Матице српске и Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“, *Шездесет џодина Инсџиџиџа за срџски језик САНУ. Зборник радова II*, Београд, 9–20.
- Бајић 2010: Р. Бајић, *Свеџосавље кроз лексику савременој срџској језика*. Српски језик бр. XV/1–2, Београд, 229–244.
- Бугајова 2007: И. В. Бугаева, *Аџионимы в православной среде: структурно-сематническии анализ*. ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева, Москва.

- Вуловић 2010: Н. Вуловић, *Лексика у њриповећкама Лазе К. Лазаревића*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексиколоија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник њиројској говора*, Музеј Понишавља, Пирот.
- Карпова 1989: О. М. Карпова, *Словари јзыка писателей*, Москва: Издательство Московского полиграфического института.
- Мукаржовски 1986: Ј. Мукаржовски, *Сћрукћура њесничкој језика. Тезе Прашкој линвистичкој кружока*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић 2004: М. Ф. Петровић, *Уводне њајомене*, Доживљаји игумана Серафима Царића, Епархија милешевска, Манастир Света Троица, Пљевља, 7–25.
- Радовић–Тешић 2009: М. Радовић–Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- РСМ: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ 1959–2010: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII.
- РСЈ 2007: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Ружичић 1927: Г. Ружичић, Акценатски систем пљевальског говора, *Српски дијалекатски зборник III*, Београд, 115–176.
- Ђупић 2009: Д. Ђупић, О говору Пљевља, *Историја Пљевља* (ур. Славенко Терзић), Пљевља, 603–613.
- Царић, 2004: Серафим Царић, *Доживљај игумана Серафима Царића*, Епархија милешевска, Манастир Света Троица, Пљевља.
- Шестакова 2011: Л. Л. Шестакова, *Русская авторская лексикография*, Москва: Языки славянских культур.

Ружица (Бајић) Левушкина

**Лексика в произведении Св. Серафима Джарича (игумана монастыря
Святая Троица в Плевля)**

Резюме

В статье рассматривается лексика в произведении „Доживљаји игумана Серафима Царића“. Речь идет о автобиографии и мемуарах (сам автор назвал их *Мое њриключение*), вместе с его опубликованными в журналах статьями и деловой перепиской этого времени (конец XIX-ого, начало XX-ого веков). Автобиографию святой архимандрит Сербской Православной Церкви писал в тридцатых годах XX века. Сначала дается обобщенное обозрение лексики распределенное по тематическим группам. Потом делается анализ части лексики маркированной: лексикографически, фонетическо-фонологически, семантически, морфологически и синтаксически.

Кључевые слова: Преподобный Серафим Джарич, тематическая группа, маркированная лексика, авторская лексикография, „Приключение игумана Серафим Джарича“.